

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τὸν τρισχιλιετῆ ἱστορικὸν του βίον ὑπετάχθη εἰς τρεῖς ξένους λαούς, πρῶτον εἰς τοὺς Πέρσας ἐν μέρει, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐλευθερώθη διὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, δεύτερον εἰς τοὺς Ρωμαίους, τοὺς ὁποίους ἐξελλήνισε μὲ τὴν ἡθικὴν του δύναμιν μεταβαλὼν κατὰ μικρὸν τὸ ρωμαϊκὸν κράτος εἰς ἑλληνικὸν, καὶ τρίτον εἰς τοὺς Τούρκους. Ὑπὸ τοὺς Πέρσας καὶ Ρωμαίους οἱ Ἕλληνες δὲν ἐκινδύνευσαν καθόλου, διότι οἱ φιλελεύθεροι ἐκεῖνοι λαοὶ τοὺς ἐστέρησαν μὲν τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ δὲν ἐπείραξαν τὴν προσωπικὴν, προκειμένου ὅμως περὶ τῶν Τούρκων, τὰ πράγματα εἶναι πολὺ διαφορετικά. Οἱ παράδοξοι αὐτοὶ ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ 1050 περίπου, ὅτε τὸ πρῶτον ἐμφανίσθησαν εἰς τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, μέχρι τοῦ 1669, ὅτε συνεπλήρωσαν τὴν κατάλυσίν του, ἔκαμαν τόσα καὶ τόσα τερατώδη κακουργήματα κατὰ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τῶν ὑποταχθέντων Ἑλλήνων, ὥστε πολὺ δικαίως ἡμπορεῖ κανένας νὰ ἐρωτήσῃ, πῶς τέλος πάντων ἀπὸ τὰ εἴκοσι περίπου ἑκατομμύρια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατάρθωσαν νὰ σωθοῦν μέχρι τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰῶνος περὶ τὰ τρία ἑκατομμύρια.

Συνήθως λέγεται ὅτι ἡ σωτηρία αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἰσλαμικὴ θρησκεία ἀπαγόρευε τὴν τελείαν ἐξόντωσιν τῶν χριστιανῶν, εἰς τοὺς ὁποίους τάχα ἐπετρέπετο κατ' ἀρχὴν νὰ ζοῦν εἰς τὸ ἰσλαμικὸν κράτος ἐξαγοράζοντες τὴν ζωὴν των μὲ τὸν λεγόμενον κεφαλικὸν φόρον. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη μόνον θεωρητικὴν σημασίαν ἡμπορεῖ νὰ ἔχῃ. Πράγματι τὸ ἱερὸν βιβλίον τοῦ ἱσλὰμ κοράνιον διαιρεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς πιστοὺς καὶ ἀπίστους. Πιστοὶ εἶναι οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μωάμεθ ὡς ἀπεσταλμένου προφήτου τοῦ Θεοῦ, ἀπισταὶ δὲ οἱ εἰδωολάτραι, τῶν ὁποίων προστάζει τὴν σφαγὴν, ἐὰν δὲν δεχθοῦν τὸν ἰσλαμισμόν. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο αὐτῶν φαινομενικῶς κατατάσσονται οἱ λαοὶ τῶν Γραφῶν, δηλαδὴ οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι διέστρεψαν τὴν ἀληθινὴν διδασκαλίαν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου καὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ διὰ τοῦτο, διὰ νὰ σωθοῦν, πρέπει καὶ αὐτοὶ νὰ πιστεύσουν εἰς τὸν ἰσλαμισμόν. Ὁ χαλαρὸς ὅμως χαρακτηρισμὸς αὐτὸς δὲν εἶχε καμμίαν σημασίαν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν δογμάτων τοῦ κοράνιου. Ὄταν ἐξεγείρετο ὁ ἰσλαμικὸς φανατισμός, δὲν ἐγίνετο διάκρισις τῶν χριστιαν-

νῶν ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτραις. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον, ὅσον εἶναι ἀληθές ὅτι αὐτὸ τὸ κοράνιον εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ φάσκει καὶ ἀντιφάσκει. Ὅταν λ.χ. δογματίζη «τοὺς ἀρνηθέντας νὰ πιστεύουν εἰς τὰς ἀληθείας, τὰς ὁποίας κηρύττομεν, θὰ ρίψωμεν εἰς τὰς φλόγας, ὅταν δὲ καὶ τὸ δέγμα των, θὰ δώσωμεν εἰς αὐτοὺς ἄλλο δέγμα διὰ νὰ βασανισθοῦν ἀκόμη σκληρότερον», ¹⁾ ὁμοίως «ὡς προφήτα, καταπολέμει τοὺς ἀπίστους καὶ ἀσεβεῖς μεταχειριζόμενος αὐτοὺς σκληρῶς», ²⁾ ἐπίσης «ὁπότεν συναντᾷτε τοὺς ἀπίστους, φονεύετε καὶ κατασφάζετε αὐτούς», ³⁾ θὰ ὑποθέσωμε ὅτι πρόκειται μόνον διὰ εἰδωλολάτραις, ἀλλ' ὅταν ἄλλοῦ προστάξῃ «πολεμεῖτε ἐπίσης ἐναντίον τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι δὲν πρεσβεύουν τὴν πίστιν τῆς ἀληθείας» ⁴⁾ καὶ «πολεμεῖτε αὐτοὺς [τοὺς Χριστιανούς δηλ.] μέχρις ὅτου δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον σχίσμα, δὲν θὰ ὑπάρχῃ ἄλλη θρησκεία παρὰ μόνον ἡ θρησκεία τοῦ μόνου Θεοῦ», ⁵⁾ ἢμπορεῖ πλέον νὰ γίνῃ διάκρισις;

Ἄλλως τε ἐὰν πράγματι ὑπῆρχε ἀνεξιθρησκεία εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ χαθοῦν τόσα ἑκατομύρια χριστιανῶν. Ἐν τούτοις ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ἐντελῶς τὰ ἐναντία. Ὅλοι αἱ σφαγαὶ ἀόπλων κατοίκων ὄχι μόνον εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν κατακτήσεων, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ἔγιναν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἰσλαμισμοῦ καὶ διὰ τὸν θρίαμβον τῆς διδασκαλίας τοῦ κορανίου, τὸ ὁποῖον προστάζει τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἀπίστων. Τὸ δόγμα αὐτὸ τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἀπέβη πολὺ περισσότερον καταστρεπτικὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν πρὸ πάντων ἀφότου προσέλαβε αὐτὸς ὡς σύμμαχον τὴν ἡμιαγρίαν καὶ αἰμοχαρῇ φυλὴν τῶν Τούρκων. Ἡ συμμαχία αὕτη ἦτο ὁμολογουμένως πολὺ ἐπιτυχὴς καὶ ὠφέλιμος καὶ εἰς τὰ δύο μέρη. Οὔτε ὁ ἰσλαμισμὸς ἢμποροῦσε νὰ εὔρη καταλληλότερον ὄργανον γιὰ νὰ διαδοθῇ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου οὔτε οἱ Τούρκοι ἄλλην θρησκείαν, ἢ ὁποία νὰ θεραπεύῃ τὰ αἰμοχαρῇ ἐνστικτα καὶ τὰς κτηνώδεις ὁρμὰς των κατὰ τὸν ζωδέστατον τρόπον. Τέτοιοι λαὸς ἔχων ἔμφυτον τὴν κλίσιν εἰς λεηλασίας καὶ καταστροφάς, παρακινούμενος δὲ καὶ ἀπὸ τὴν θρησκείαν του, ἡ ὁποία εἰς αὐτὸν μὲν τὸν κόσμον τοῦ ἐπιτρέπει ὅλας τὰς ὑλικὰς ἡδονάς, εἰς δὲ τὸν ἄλλον τοῦ ὑπόσχειται τὰς ἰδίας, ἐὰν πολεμῇ τοὺς ἀπίστους, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ζωὴν εἰς τοὺς χριστιανούς ἐκ καθήκοντος ἀνεξιθρησκείας.

¹⁾ 4.59.

²⁾ 9.74.

³⁾ 47.4.

⁴⁾ 9.29.

⁵⁾ 8.40.

Ἡ ἀνεξιθρησκεία ὅπως τὴν ἐννοοῦμε ἐμεῖς οἱ χριστιανοὶ εἶναι ἰδέα ποὺ δὲν χωρεῖ εἰς τὸ μυαλὸ τοῦ Τούρκου.

* *

Ἄλλα λοιπὸν εἶναι τὰ αἷτια ποὺ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ χαθῇ ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ὑπὸ τὴν ἔξουσίαν τῶν Τούρκων καὶ ὄχι ἡ ἀνεξιθρησκεία. Μακρὰ ἔρρενα καὶ μελέτη τοῦ ζητήματος αὐτοῦ μᾶς ἔπεισε ὅτι τὰ σπουδαιότατα τῶν αἰτίων αὐτῶν ἦσαν τὰ ἑξῆς.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκειῶν ὁ ἰσλαμισμὸς ἀποτελεῖ μοναδικὸν φαινόμενον. Καμμία θρησκεία δὲν ὥρισε ὥς δόγμα τῆς διαδόσεώς της τὴν κτηνώδη βίαν. Μόνον αὐτὸς παραγγέλλει ρητῶς «σφάζετε τοὺς ἀπίστους, ἕως ὅτου ἀναγκασθοῦν νὰ ὁμολογήσουν τὸ ἰσλάμ». Ἄλλ' ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας ἦτο ἔξυπνος ἄνθρωπος. Ἐσκέφθη ὅτι ἔπρεπε νὰ παρέχῃ πολλὰ θέληττα καὶ πολλὰ ὠφελείας εἰς τοὺς ὁπαδοὺς του διὰ νὰ τοὺς κάμῃ θερμοὺς ζηλωτὰς της. Ἐπρεπε κατόπιν ἀπὸ τὴν εὐχαρίστησιν τῆς σφαγῆς νὰ ὑπάρχῃ καὶ κάποιον θετικὸν κέρδος. Καὶ τὸ κέρδος αὐτὸ ἦτο, ἐκτὸς τῆς ἀρπαγῆς τῶν περιουσιῶν, ἡ αἰχμαλωσία τῶν σωθέντων ἀπὸ τὴν σφαγὴν. Αἰχμαλῶτοι δὲ κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ εἶναι ὄχι μόνον οἱ ἔνοπλοι στρατιῶται ποὺ συλλαμβάνονται εἰς τὴν μάχην, ὅπως ἐννοεῖ ὅλος ὁ κόσμος, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ὁ ἄοπλος πληθυσμὸς τῆς κυριευομένης χώρας, ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ γέροι καὶ παιδιὰ καὶ τὰ βρέφη ἀκόμη, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡ σφαγὴ δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης, ἀλλ' ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὸν ἄμαχον πληθυσμόν. Τὸ δικαίωμα τῶν μουσουλμάνων νὰ αἰχμαλωτίζουν ὅλον τὸν λαόν, ἀφοῦ προηγουμένως κάμουν σφαγὴν, στηρίζεται εἰς τὰ ἑξῆς δύο ἐδάφια τοῦ κοράνιου. «Κανεῖς ἀπὸ τοὺς προφήτας δὲν ἔκαμε αἰχμαλώτους, παρὰ ἀφοῦ προηγουμένως ἔχυσε τὸ αἷμα ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐχθρῶν» ¹⁾ καὶ «ὅταν συναντᾶτε τοὺς ἀπίστους, φονεύετε καὶ κατασφάζετε, μέχρις ὅτου συντελεσθῇ μεγάλη σφαγὴ· συγκρατεῖτε στερεὰ τὰ δεσμὰ τοῦ αἰχμαλώτου, μετὰ δὲ τὴν κατάπαυσιν τῆς μάχης ἀνταλλάξατε αὐτὸν ἀντὶ λύτρων». ²⁾ Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται τὸ ἱστορικὸν φαινόμενον ὅτι κατὰ τὴν κατάκτησιν κάθε πόλεως ἢ ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατὰ κανόνα πρῶτα ἐγένετο σφαγὴ καὶ κατόπιν αἰχμαλωσία χωρὶς διάκρισιν γένους καὶ ἡλικίας, ἐνόπλου στρατοῦ καὶ ἀμάχου πληθυσμοῦ.

¹⁾ 8,68.

²⁾ 47,4.

Οἱ αἰχμαλῶτοι κατὰ νόμον θρησκευτικὸν καὶ πολεμικὸν ἀνῆκον εἰς τοὺς στρατιώτας, οἱ ὅποιοι ἀκολουθοῦντες τὸν ἀρχηγὸν εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἔλπιζαν ν' ἀπολαύσουν τέσσερα ἀγαθὰ, πρῶτον νὰ σφάξουν ἀπίστους διὰ νὰ κερδίσουν τὸν παράδεισον τοῦ Μωάμεθ μετὰ τὰς γαργαλιστικὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις του, δεύτερον νὰ πλουτίσουν μετὰ τὰς λεηλασίας, τρίτον ν' ἀτιμάσουν καὶ τέταρτον ν' ἀποκτήσουν αἰχμαλώτους, τοὺς ὁποίους εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ κάμνουν ὅ,τι θέλουν, ἢ νὰ τοὺς σφάξουν ἢ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ τουρκέσουν ἢ νὰ τοὺς ἀφήσουν ἐλευθέρους λαμβάνοντες λύτρα ἢ νὰ τοὺς πουλήσουν. Τὰ δικαιώματα αὐτὰ τῶν στρατιωτῶν διεκλήρυνταν πάντοτε οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ σουλτάνοι διὰ νὰ τοὺς κάμνουν προθύμους εἰς τὰς μάχας. Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης (1430) ὁ Μουράτ ἐξέδωκε διάγγελμα εἰς τὸν στρατὸν, τὸ ὅποιον ἔλεγε· «σὰς δίδω ὅλα, ὅσα εὐρίσκονται μέσα εἰς αὐτὴν τὴν πόλιν, ἄνδρας, γυναῖκας, παιδιὰ, ἄργυρον καὶ χρυσόν, εἰς ἡμῶν ν' ἀφήσετε μόνον τὴν πόλιν». ¹⁾ Κατὰ δὲ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτὸς τοῦ στρατοῦ ἔτρεξε ἀποπαντοῦ ἄπειρος ὄχλος διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς πλουσίας λείας ἀπὸ τὴν λαφυραγωγίαν τῆς πλουσιωτάτης πόλεως τοῦ κόσμου, ²⁾ ὁ Μωάμεθ διεκέρυξε εἰς τὸν στρατὸν τὰ ἑξῆς. «Πρῶτον μὲν ὑπάρχει ἀφθονος πλοῦτος εἰς αὐτὴν τὴν πόλιν, τοῦ ὁποίου θὰ εἰσθε ἐσεῖς κύριοι. Ἐπειτα ἄνδρες πλούσιοι καὶ εὐγενεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄλλους μὲν θὰ πουλήσετε, ἄλλοι δὲ θὰ σὰς δουλεύουν. Πρὸς τούτοις δὲ γυναῖκες, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἄλλας μὲν θὰ κρατῇτε ἐσεῖς, ἄλλας δὲ θὰ πουλήσετε καὶ θὰ κερδίσετε πολλὰ. Ἐγὼ δὲν θέλω τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν πόλιν παρὰ μόνον τὰ τείχη καὶ τὰ οἰκοδομήματα» ³⁾,

Ἐπειδὴ δὲ ἦσαν πολὺ μεγάλα τὰ κέρδη ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν αἰχμαλώτων, συνέβαιναν αἰχμαλωσίαι ὅχι μόνον εἰς πολέμους καὶ κατακτήσεις ἀλλὰ καὶ εἰς ἀπλὰς τυχοδιωκτικὰς ἐπιδρομὰς, ὅτε οἱ Τούρκοι ἐληματοῦσαν τὰς ἐλευθέρως ἀκόμη ἐπαρχίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἐξορμῶντες ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετὰ πλοῖα πειρατικὰ ἄρπαζαν αἰχμαλώτους ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, τὰ παράλια τῆς Θράκης, τῆς Πελοποννήσου, Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας. ⁴⁾ Μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους τῆς Βιθυνίας ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς περνῶντες τὸν Ἑλλήσποντον ἐληματοῦσαν φοβερὰ τὴν Θράκην καὶ ἀπε-

¹⁾ Δούκας (ἔκδ. Βόννης) σελ. 200.

²⁾ Δούκ. 262.

³⁾ Χαλκοκονδυλῆς (ἔκδ. Βόννης) σελ. 393—Δούκ. 281—Κριτόβουλος 1,48 (C. Müller Fragmenta historicorum Graecorum, Parisiis 1970, τόμ. 5 σελ. 90).

⁴⁾ Χαλκοκονδ. 12—Φραντζῆς (ἔκδ. Βόννης) σελ. 76.

κόμιζαν σωρείαν αἰχμαλώτων. "Ότε δὲ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος ἐκυρίευσαν τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ μετέθεσαν εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς Προύσης τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους, ἐξορμῶντες ἤδη ἀπὸ τὴν νέαν ἔδην ἐπροξενούσαν φοβερὰν αἰχμαλωσίαν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.¹⁾ Ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ τὸ 1397 αἰχμαλωτίσθησαν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον 30,000.²⁾ Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης (1430) αἰχμαλωτίσθησαν ὅλοι οἱ κάτοικοι. Κάθε στρατιώτης ἔσερνε μαζί του σπὸ τὴν πόλιν εἰς τὸ στρατόπεδον σειρὰν ἀλυσσοδεμένων αἰχμαλώτων. Καὶ ἦσαν δεμένοι ἀνακατωτὰ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, νέοι καὶ νέαι.³⁾ Ἡ τρομερωτέρα ὁμως μάστιξ τῶν χριστιανῶν εἰς τὸ ζήτημα τῆς αἰχμαλωσίας ὑπῆρξε ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β' ὁ πορθητής, ὅστις, καθὼς λέγει ὁ συγγραφεὺς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐδόλως «ἠσύχαζεν, ἀλλ' ὥσπερ ἀγέλας προβάτων ἔφερε κατ' ἔτος τοὺς Ἕλληνας ἄλλους μὲν πωλῶν, ἄλλους δὲ δωρούμενος τοῖς βουλομένοις».⁴⁾ Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν δεινὴν σφαγὴν ἔγινε ἡ αἰχμαλωσία ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ, ὥστε τὴν ἐπομένην ἡμέραν 30 Μαΐου ἡ πόλις ἦτο ἐντελῶς ἄδεια. Οὔτε ἄνθρωπος ὑπῆρχε εἰς αὐτὴν οὔτε ζῶον οὔτε φωνὴ πετεινοῦ δὲν ἀκούετο. Ὁλος ὁ ἔμψυχος καὶ ἄψυχος πλοῦτος ἔμαζεύθη εἰς τὸ στρατόπεδον. Οἱ αἰχμάλωτοι συνεποσώθησαν εἰς 60,000.⁵⁾ Κατὰ τὰ ἔτη 1458 καὶ 1460 τρομερὰν αἰχμαλωσίαν ὑπέστη ἡ Πελοπόννησος αἰχμαλωτισθέντων ἄνω τῶν 60,000. Μόνον εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Σαλμενίκης ἐπουλήθησαν 6,000 αἰχμάλωτοι. Τὸ δὲ 1462 ὁ Μωάμεθ Β' κυριεύσας τὴν Μυτιλήνην διὰ συνθήκης ἐμοίρασε εἰς τοὺς γενιτσάρους ὡς ἀνδράποδα τὸ ἓνα τρίτον τῶν κατοίκων ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς εὐγενεστέρους καὶ πλουσιωτέρους Μυτιληναίους⁶⁾.

Τὸ κακὸν τοῦτο ἐξακολούθησε καὶ εἰς τοὺς μεταβυζαντινοὺς αἰῶνας μὲ τὴν ἰδίαν ἔκτασιν. Καὶ μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος συνέβαιναν αἰχμαλωσίαι τῶν ραγιαδῶν. Τὸ 1538 ἐπὶ σουλτάνου Σουλεϊμάν ὁ ναύαρχος Βαρβαρόσας ἐπολιόρησε τὴν Κέρκυραν καὶ τὸ μὲν φρούριον δὲν ἤμπόρεσε νὰ κυριεύσῃ, ἀλλὰ διὰ ν' ἀποζημιωθῇ ἄρπαξε ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς νήσου 15,000

¹⁾ Χαλκοκονδ. 16,25,33.218.

²⁾ Φραντζ. 83.

³⁾ Χαλκοκονδ. 236—Δούκ. 200.

⁴⁾ Turcograecia σελ. 25.

⁵⁾ Δούκ. 287, 302 κέξ.—Γ. Φ. Χέρτσβεργ, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος κατὰ μετὰφρασιν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Π. Καρολίδου ἐν Ἀθήναις 1906 τόμ. 2 σελ. 661.

⁶⁾ Δούκ. 223—Χαλκοκονδ. 479,481,484,526—Κριτόβ. 4,12 (Müll. Fragm. 5,145).

αἰχμαλώτους.¹⁾ Φοβερὰν αἰχμαλωσίαν ὑπέστη καὶ πάλιν ἡ Πελοπόννησος τὰ ἔτη 1715 καὶ 1770. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν αἰχμαλωτίσθησαν ἄνω τῶν 40,000, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν περὶ τὰς 20,000²⁾.

Πολλάκις καὶ ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους ἐσφάζοντο κατὰ ἑκατοντάδας καὶ χιλιάδας πρὸς τιμωρίαν παραδειγματικὴν.³⁾ Τοῦτο ἐγίνετο συνήθως κατὰ διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἀπὸ δὲ τοὺς ἄλλους ἀφήνοντο ἀμέσως ἐλεύθεροι ὅσοι εἶχαν νὰ πληρώσουν λύτρα τῆς ζωῆς. Τὸ ποσὸν τὸ ὥριζε βέβαια ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ αἰχμαλώτου. Ὅτε τὸ 1326 ὁ σουλτάνος Ὁρχὰν ἐκυρίευσε τὴν Προῦσαν, ἐκήρυξε ὅλον τὸν πληθυσμὸν αἰχμάλωτον, τοῦ ἔδωσε δὲ τὴν ἐλευθερίαν, ἀφοῦ ἔλαβε λύτρα 30,000 χρυσὰ νομίσματα μὲ τὸν πρόσθετον ὅρον νὰ φύγῃ ὅλος ἀπὸ τὴν καταληφθεῖσαν πόλιν. Ὅσοι δὲ δὲν εἶχαν νὰ πληρώσουν ἀμέσως εἶτε ἑαυτῶν εἶτε δανειζόμενοι ἀπὸ ἄλλους ὑπεβάλλοντο εἰς φρικώδη βάσανα, διότι τοὺς ὑπωπιεύοντο ὅτι ἀποκρύπτουν τὰ χρήματά των. Ἄλλοτε πάλιν τοὺς ἄφηναν προσωρινῶς ἐλευθέρους, ἀφοῦ τοὺς ὑπεχρέωναν νὰ υπογράψουν χρεωστικὰς ὁμολογίας ὅτι θὰ πληρώσουν τὰ λύτρα ὅσπερ ἀπὸ ὠρισμένον χρόνον κερδίζοντες εἰς τὸ μεταξὺ χρήματα μὲ τὴν ἐργασίαν. Αὐτὰ ἦσαν τὰ δύο πρῶτα μέσα τῆς ἀπελευθερώσεως. Καὶ διὰ τοῦτο βλέπομε ὅτι ὁ Μουράτ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὁ Μωάμεθ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξέδωκαν διάγγελμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετρέπετο νὰ ἐπανέλθουν καὶ κατοικήσουν εἰς τὰς ἐρημωθεῖσας πόλεις ὅσοι ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους ἐπλήρωσαν τὰ λύτρα των ἢ συνεφώνησαν μὲ τοὺς κυρίους των νὰ τὰ πληρώσουν εἰς ὠρισμένον χρόνον.⁴⁾ Κατὰ τρίτον λόγον ἐλευθερώνοντο ὅσοι εἶχαν τὸ εὐτύχημα νὰ ἔχουν συγγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἢ κατώρθωσαν νὰ μὴ ὑποπέσουν εἰς αἰχμαλωσίαν ἢ αἰχμαλωτίσθησαν μὲν, ἀλλ' ἀφέθησαν ἐλεύθεροι πληρώσαντες τὰ λύτρα, καὶ οἱ ὁποῖοι θὰ κατώρθωναν νὰ εὗρουν τὰ ἀναγκαῖα χρήματα πρὸ τῆς διασπορᾶς τῶν αἰχμαλώτων, διότι αὐτὴ ἐγίνετο γλήγορα καὶ ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ὁ μὲν πατέρας μιᾶς οἰκογενείας εὗρίσκετο εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἡ γυναῖκα εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὰ δὲ τέκνα εἰς τὴν Καισά-

¹⁾ Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔκδ. 4η ἐν Ἀθήναις 1903, τόμ. 5 σελ. 667.

²⁾ Paul Lucas, Voyage dans la Turquie, Amsterdam 1720, τόμ. 1 σελ. 147—Παπαρηγ. 5,676 καὶ 695.

³⁾ Α. Α. Παπαδοπούλου, Ο ὑπόδουλος ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1919, σελ. 16 κἑξ.

⁴⁾ Παπαρηγ. 5,185 — Ἰωάννης Ἀναγνώστης ἐν Patrologia Migne 156,614 κἑξ. — Παχυμέρης (ἔκδ. Βόννης) 2,415 καὶ 573 — Δούκ. 200 — Φραντζ. 293 — Κριτόβ. 1,73 καὶ 2,1 (Müll. Fragm. 5,102 καὶ 106).

ρειαν μέσα εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Φραντζῆς αἰχμαλωτισθεὶς μὲ ὅλην τὴν οἰκογένειάν του κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτὸς μὲν κατῴρθωσε νὰ ἐλευθερωθῇ ὕστερ' ἀπὸ δεκαπέντε μῆνας, ἡ δὲ γυναῖκα καὶ αἱ θυγατέρες του ἐπουλήθησαν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ὅπου τὰς ἀγόρασε ὁ σταυλάρχης τοῦ σουλτάνου. Ὑστερ' ἀπὸ δύο χρόνια ἔμαθε τὴν τύχην τῆς οἰκογενείας του ὁ Φραντζῆς καὶ ἐπῆγε εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἀλλὰ μόνον τὴν γυναῖκα του εὐτύχησε νὰ ἐλευθερώσῃ. Τὰς δύο θυγατέρας του προλαβὼν ἀγόρασε ὁ σουλτάνος διὰ τὸν γυναικωνίτην του. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος εἰς τὰ λάφυρα ποὺ ἐξεχωρίσθησαν εἰς τὴν μερίδα τοῦ σουλτάνου ἀνῆκε καὶ ὁ νεαρὸς υἱὸς τοῦ ἱατροφιλοσόφου Γεωργίου Ἀμιρούτση. Ἀφοῦ ἐπροσπάθησε πολὺ ὁ σουλτάνος νὰ τὸν τουρκέψῃ καὶ δὲν τὸν ἔπρισε, ἀπεφάσισε νὰ τὸν πουλήσῃ. Ἀγοραστὴς ἐπαρουσιάσθη ἀμέσως ὁ πατέρας του, ἀλλ' ἡ τιμὴ ποὺ ἐζητοῦσε ὁ σουλτάνος ἦτο μεγάλη καὶ ὁ Ἀμιρούτσης μὴ ἔχων πολλὰ ἐζήτησε τὴν χρηματικὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ φίλου καὶ συμπατριώτου καρδινάλιου Βησσαρίωνος¹⁾.

Εὐτυχῶς ἡ σωτηρία τῶν αἰχμαλώτων ἐξαργάτω καὶ ἀπὸ ἄλλο μέσον. Πολλοὶ εὐποροὶ χριστιανοὶ ἐκ καθήκοντος φιλανθρωπίας πρὸς δυστυχεῖς ὁμοεθνεῖς ἢ ὁμοθρήσκους ἐφιλοτιμοῦντο νὰ τοὺς ἀγοράσουν καὶ νὰ τοὺς δώσουν τὴν ἐλευθερίαν. Κατὰ τὸν ὀλέθριον ἐμφύλιον πόλεμον τῶν συναυτοκρατόρων Ἰωάννου Ε' τοῦ Παλαιολόγου (1341—1376) καὶ Ἰωάννου Σ' τοῦ Καντακουζηνοῦ (1342—1355) οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀνγλίκου Ἰωάννου διὰ νὰ καταπολεμήσουν τὸν ἀποστάτην Καντακουζηνὸν ἐζήτησαν δυστυχῶς τὴν βοήθειαν τοῦ σουλτάνου τῆς Προύσης Ὁρχάν. Οἱ ὄροι τῆς συμμαχίας ἦσαν πολὺ ἐξευτελιστικοὶ διὰ τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς καὶ ὀλέθριοι διὰ τὸ ἔθνος. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλουν μεγάλο χρηματικὸν ποσὸν εἰς τοὺς Τούρκους ὥς μισθοφόρους ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς καὶ τὸ δικαίωμα ὅσους ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους τοῦ Καντακουζηνοῦ ἤθελαν αἰχμαλωτίσει νὰ τοὺς πουλήσουν ὥς δούλους ὅπου ἤθελαν. Κάμνοντες δὲ οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀντὶ νὰ πολεμοῦν κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐληλατοῦσαν τὰς ἐπαρχίας τῆς Θράκης καὶ αἰχμαλωτίζαν ἀόπλους κατοίκους, δένοντες δὲ αὐτοὺς μὲ ἀλύσεις εἰς μακρὰς σειρὰς ἀνακατωμένους ἱερεῖς, μοναχοὺς, ἄνδρας, γυναῖκας, νέους καὶ νέας ἔφεραν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔκαμναν τὸν πρῶτον ἐμπορικὸν σταθμόν. Ἀγο-

¹⁾ Φραντζ. 309 κέξ. 384—Δουκ. 302 κέξ. — Γεώργιος Ἀμιρούτσης ἐν Patrol. Migne 161,727—Turcogr. 82.—Περὶ αἰχμαλώτων ἐν γένει πβλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, Οἱ αἰχμάλωτοι κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1925 σελ. 33—45.

ρασταί ἐπαρουσιάζοντο οἱ Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι πληρώνοντες τὰ λύτρα τοὺς ἐλευθέρωναν. Ἐὰν δὲ εὐτύχαιε νὰ μὴ παρουσιασθῇ ἀμέσως ἀγοραστὴς αἰχμαλώτου, ὁ Τοῦρκος ἄρχιζε τὸ ἀλύπητο μαστίγωμα δημοσίᾳ εἰς τὴν ἀγορὰν διὰ ν' ἀναγκασθῇ κανένας ἀπὸ φιλάνθρωπίαν νὰ τὸν ἀγοράσῃ. Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης πολλοὺς αἰχμαλώτους ἐλευθέρωσε ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας ἀποστείλας ἐκεῖ ἀνθρώπους ἰδικούς του μὲ πολλὰ χρήματα. Καὶ ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλοὶ μεταφερθέντες εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν ἀγοράσθησαν ὁμοίως μὲ χρήματα τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας καὶ ἐλευθερώθησαν, ἄλλους δὲ ἔσωσαν εὐποροὶ ὁμογενεῖς. Ἀπὸ δὲ τὴν μακρὰν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀμιρούτση πρὸς τὸν Βησσαρίωνα, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν παρακαλεῖ νὰ στείλῃ τὰ λύτρα τοῦ υἱοῦ του, μανθάνομε ὅτι ὁ φιλόπατρις ἐκεῖνος Τραπεζούντιος μὲ ἰδικὰ του χρήματα ἐλευθέρωσε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς αἰχμαλωτισθέντας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀλώσεως. Ἄλλο παράδειγμα τοιαύτης ἐξαγορᾶς ἔχομε τὸ 1458, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Τραπεζούντος Ἰωάννης Κομνηνὸς καταβάλων τὸ τίμημα ἐλευθέρωσε 2,000 αἰχμαλώτους, τοὺς ὁποίους οἱ Τοῦρκοι ὀρμηθέντες ἀπὸ τὴν Ἀμάσειαν αἰχμαλώτισαν ἀπὸ τὰ περίχωρα τῆς Τραπεζούντος¹⁾.

Ὅσοι ὅμως δὲν εἶχαν τὸ εὐτύχημα νὰ ἐλευθερωθοῦν μὲ κανέν' ἀπὸ τὰ μέσα αὐτὰ μετεφέροντο παντοῦ εἰς ὅλας τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ Αἰγύπτου καὶ ἐκεῖ ἐπουλοῦντο εἰς μουσουλμάνους ἢ καὶ χριστιανούς, ἐὰν εὐρίσκοντο. Τὸ ἐμπόριον τῶν δούλων ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένον εἰς ὅλας τὰς μουσουλμανικὰς χώρας, ἀποτελοῦσε δὲ σημαντικὸν πόρον τῆς ζωῆς τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι κατόπιν ἀπὸ τὰς ἀρπαγὰς τῶν περιουσιῶν τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶχαν ἄλλον τοιοῦτον παρὰ νὰ πουλοῦν καὶ ἀγοράζουν καὶ μεταπλουτοῦν αὐτούς. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἐλπίς τοῦ κέρδους ἐμπόδιζε πολλάκις αὐτοὺς νὰ προβοῦν εἰς ἀθρόας καὶ γενικὰς σφαγὰς. Ἀφοῦ ἱκανοποιοῦντο ἄρκετὰ ἀπὸ τὸ χυνόμενον αἶμα, ἄρχιζαν μὲ ἐπιμέλειαν νὰ μαζεύουν αἰχμαλώτους. Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔκαμαν τρομερὰν σφαγὴν, ὥστε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἱστορικῶν ἢ γῆ εἰς πολλὰ μέρη δὲν ἐφαίνετο ἀπὸ τοὺς σωρούς τῶν πτωμάτων,²⁾ διότι ἐνόμιζαν ὅτι ὑπῆρχε πολὺς στρατὸς ἐντὸς αὐτῆς. Ἐὰν ἐγνωρίζαμε, ἔλεγαν οἱ ἴδιοι κατόπιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι ὑπῆρχε τελεία ἔλλειψις μαχίμων ἀνδρῶν, δὲν θὰ ἐκάμναμε σφαγὰς, ἀλλὰ θὰ ἐπιάναμε ὅλους καὶ θὰ τοὺς ἐπουλούσαμε ὡς πρόβατα. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ κέρδους ἔκαμνε ἐνίοτε καὶ τοὺς σουλτάνους νὰ πουλοῦν αἰχμαλώ-

¹⁾ Δούκ. 31 κῆξ. 314 κῆξ. — Ἀναγν. ἐν Patrol Migne 156,612 κῆξ — Ἀμιορ. ἐν Patrol. Migne 161,727 — Χαλκοκοινδ. 46ii — Turcogr. 23.

²⁾ Φραντζ. 288.

τους, τούς οποίους πρὸ ὀλίγου εἶχαν καταδικάσει εἰς θάνατον. Κατὰ τὸν Αὐγουστον τοῦ 1456 ὁ Μωάμεθ Β΄ εὗρισκόμενος εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἐνῶ δέεταξε νὰ καρατομηθοῦν σαράντα αἰχμάλωτοι Μυτιληναῖοι, ὀλίγον κατόπιν μετανοήσας διέταξε νὰ πωληθοῦν. Εἰσέπραξε δὲ χίλια χρυσὰ νομίσματα¹⁾.

Τὸ περίεργον δὲ εἶναι ὅτι ἐνίστε ἐξακρατηρίζοντο ὡς αἰχμάλωτοι καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἦσαν ἀπὸ πολλοῦ ὑπῆκοι πλέον καὶ ἐπλήρωναν τὸν κεφαλικὸν φόρον. Οἱ κατὰ τόπους διοικηταὶ διὰ νὰ χρηματίζονται ἄλλοτε μὲν ἐκῆρυνταν εἰς κατάστασιν αἰχμαλωσίας τούς εἰρηνικοὺς ὑπηκόους, ἄλλοτε δὲ ἐπὶ ἀπειλῇ τοιαύτης αἰχμαλωσίας τούς ἀνάγκαζαν νὰ πληρώνουν μεγάλα χρηματικὰ ποσά. Τοῦτο διὰ τὴν Πελοπόννησον τοῦλάχιστον ρητῶς τὸ μαρτυρεῖ ὁ ἱστορικὸς Χαλκοκονδύλης.²⁾ Ἐὰν δὲ πρὸς τούτοις σκεφθοῦμε ὅτι κατὰ τούς τελευταίους μεταβυζαντινοὺς χρόνους ἡ Τουρκία εὗρισκε ἐνίστε ἀφορμὴν νὰ θεωρῇ ὑπόπτους ἐπαναστάσεως τούς Ἕλληνας ὑπηκόους καὶ ἐκστρατεύουσα κατ' αὐτῶν πρὸς κατάπνιξιν ἐπαναστατικῶν δῆθεν κινήσεων ἐπρόβαινε εἰς ἀθρόας αἰχμαλωσίας, δὲν θὰ δυσκολευθοῦμε νὰ ἐννοήσωμε πῶς ὑφίστατο τὸ ἐμπόριον τῶν δούλων συνεχῶς καθ' ὅλους τούς αἰῶνας. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 11^{ου} αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} προσωπικὴ ἐλευθερία τῶν ραγιαδῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπῆρχε. Αἱ ἀγοραὶ τῆς Ἀνατολῆς ἦσαν πάντοτε γεμᾶται ἀπὸ τὸ ἔμψυχον καὶ λογικὸν τοῦτο ἐμπόρευμα. Ὑπῆρχαν δὲ καὶ μόνιμοι καὶ εἰδικαὶ ἀγοραὶ δούλων, καθὼς ὑπάρχουν εἰδικαὶ ἀγοραὶ ζώων. Ὁ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 17^{ου} αἰῶνος περιηγηθεὶς τὴν Ἀνατολὴν Γάλλος Du Loir περιγράφει μὲ ψυχικὸν πόνον καὶ πραγματικὴν τραγικότητα τὴν δουλικὴν ἀγορὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν οἱ Τούρκοι ὠνόμαζαν *ἀβράι μπαζάρ*, δηλαδὴ γυναικῶν ἀγορὰν, διότι κατὰ τὸ πλεῖστον γυναῖκες ἐπουλοῦντο εἰς αὐτήν. «Φαντασθῆτε, λέγει, ὅτι βλέπετε αὐτοὺς τούς σκλάβους νὰ κάθονται ἐπάνω εἰς τὰ θρανία τῆς δουλικῆς ἀγορᾶς ἀκίνητοι καὶ σιωπηλοί. Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή των εἶναι τοιαύτη, ὁποῖαν δύνανται νὰ ἔχουν ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων ἡ ἐλευθερία εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἄλλων. Οἱ ἄνδρες φαίνονται προωρισμένοι διὰ τὰς πλέον εὐτελεῖς ὑπηρεσίας, αἱ δὲ γυναῖκες διὰ τὴν ἀκόρεστον φιληδονίαν τῶν δαιμόνων τούτων τῆς ἀσελγείας. Κάθε διαβάτης ποὺ περνᾷ ἀπεκεῖ ἀποτείνει εἰς αὐτοὺς διαφόρους ἐρωτήσεις διὰ νὰ γνωρίσῃ τί ἐργασίαν ἡμπορεῖ νὰ περιμένη ἀπ' αὐτοῦς, ἐὰν ἤθελε ἀγοράσῃ κανένα».³⁾

¹⁾ Δ.δκ. 287 καὶ 337.

²⁾ σελ. 484.

³⁾ Les voyages, Paris 1654, σελ. 56 κέξ.

Ἄλλος δὲ περιηγητὴς Γάλλος καὶ αὐτὸς ὁ Paul Lucas ἐθρискόμενος εἰς τὴν Σμύρνην ἔγινε αὐτόπτης μάρτυς τῆς οἰκτρᾶς τύχης τῶν αἰχμαλώτων, οἱ ὅποιοι ὠδηγήθησαν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον τὸ 1715. Ἴδου τί γράφει. «Οἱ ἐν Εὐρώπῃ δὲν γνωρίζουν τὰς ἀνηκούστους σκληρότητας, τὰς ὁποίας διέπραξαν οἱ Τούρκοι κατὰ τῶν Χριστιανῶν τοῦ Μορέως. Ἐκαμαν σκλάβους ἀπ' αὐτοὺς περισσότερους τῶν 40,000 πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας. Δὲν κάμνω λόγον περὶ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐφονεύθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ μεγάλου βεζίρου, ὁ ὅποιος, ἀφοῦ τοὺς ἀγόρασε ἀπὸ τοὺς στρατιώτας, διέταξε ν' ἀποκεφαλισθοῦν. Δὲν ὑπάρχει κανένα θέαμα τόσον ἀξιοθρήνητον, ὅσον νὰ βλέπῃ κανένας νὰ σέρνονται παντοῦ ἄλυσοδεμένα τὰ θύματα τῆς τουρκικῆς βαρβαρότητος κάτισχνα καὶ ὠχρὰ χωρὶς καμμίαν ἄλλην βοήθειαν ἐκτὸς ἐκείνης πού ἤμποροῦσε νὰ παρέχῃ εἰς αὐτοὺς ἡ φιλανθρωπία τῶν χριστιανῶν. Ὁ πατὴρ Ἱερόθεος ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Καπουτσίνων ἔδειξε ἔκτακτον ζῆλον νὰ βοηθήσῃ τὰ θύματα αὐτά. Ἀγόρασε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ εἶδε μὲ πολλὴν λύπην νὰ ὠδηγοῦνται οἱ ἄλλοι εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἀσίας, ὅπου θὰ ὑποβάλλωνται εἰς τοιαύτας συμφοράς, ὥστε ἡ μικροτέρα δυστυχία τῶν εἶναι νὰ τελειώσουν ἐκεῖ τὴν ταλαίπωρον ζωὴν των» ¹⁾).

Τὸ συστηματικὸν δουλεμπόριον ὑπεστήριξε καὶ ἡ κυβερνήσις διὰ λόγους συμφέροντος. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ κορανίου, ²⁾ ὅταν οἱ μουσουλμάνοι κάμνουν λάφυρα, ὀφείλουν τὸ ἓνα πέμπτον νὰ δώσουν εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν προφήτην του. Ἐπειδὴ δὲ λάφυρα θεωροῦνται καὶ οἱ αἰχμαλῶτοι, ἄρα καὶ ἐκ τούτων τὸ ἓνα πέμπτον ἀνήκει εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν. Νόμιμος δὲ κάτοχος τοῦ πεμπτημορίου τῶν λαφύρων καὶ τῶν αἰχμαλώτων εἶναι ὁ σουλτάνος ὡς διάδοχος τοῦ προφήτου Μωάμεθ. Ὁ θρησκευτικὸς αὐτὸς νόμος ἐτηρεῖτο ἀπαράβατος εἰς κάθε περίστασιν αἰχμαλωσίας. Πρὸ τοῦ γίνῃ ἡ διανομὴ τῶν λαφύρων εἰς τοὺς στρατιώτας ἀπεχωρίζετο τὸ ἓνα πέμπτον διὰ τὸν σουλτάνον. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ὠρίσθη καὶ ἄλλος δουλικὸς φόρος. Ἦτο δὲ οὗτος 20 % ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ δούλου εἰσπραττόμενος κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πωλήσεως ἀπὸ εἰδικoὺς ὑπαλλήλους, οἱ ὅποιοι παρευρίσκοντο εἰς τὴν ἀγοροπωλησίαν καὶ ἐξέδιδαν τὰς σχετικὰς ἀποδείξεις πληρωμῆς. Ἀφοῦ δὲ ἔξ ὅσων γνωρίζομε περὶ τὰ μέσα τοῦ 14^{ου} αἰῶνος ὠρίσθη τὸ πρῶτον δι' ἀποφάσεως τοῦ σουλτάνου Μουράτ Α' ἡ ἀγοραία τιμὴ τῶν δούλων εἰς 125 ἄσπρα, ἔκτοτε προήρχετο φόρος

¹⁾ Voyage 1,147.

²⁾ 8,42.

τακτικὸς ὑπὲρ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ κράτους 25 ἄσπρα κατὰ κεφαλὴν δούλου ὀνομαζόμενος φόρος τοῦ πεμπτημορίου (pentzik ἢ ispentzē).¹⁾ Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι οἱ Τούρκοι κάτοχοι χριστιανῶν αἰχμαλώτων ἐπροτιμοῦσαν περισσότερον νὰ τοὺς ἀπελευθερώουν λαμβάνοντες λύτρα ἀπὸ τοὺς ἰδίους εἴτε ἀμέσως εἴτε καὶ ἀργότερα ἐξασφαλιζόμενοι μὲ τὰς χρεωστικὰς ὁμολογίας ἢ νὰ τοὺς πουλοῦν εἰς χριστιανούς παρὰ νὰ τοὺς ὀδηγοῦν εἰς τὰς μουσουλμανικὰς ἀγοράς. Διότι εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν θὰ εἰσέπρατταν χωρὶς ἄλλο πολλά, ἐνῶ εἰς τὴν δευτέραν δὲν θὰ εἶχαν ἐλπίδα νὰ πάρουν περισσότερα ἀπὸ τὴν ὀρισμένην ἀγοραίαν ἀξίαν εἴτε 125 ἄσπρα ἢ το αὐτὴ εἴτε ἄλλοτε ἄλλη. Ἐπειδὴ δὲ τὸ γένος τῶν Τούρκων εἶναι πάρα πολὺ φιλοχρήματον καὶ μάλιστα εἰς τόσον ἀπίστευτον βαθμόν, ὥστε, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Δούκας, ὁ Τούρκος καὶ τὸν φονέα τοῦ πατρὸς ἀφήνει ἐλεύθερον ἀρκεῖ νὰ πληρωθῇ καλὰ,²⁾ διὰ τοῦτο ἡ ὑποδουλωθεῖσα ἢ μᾶλλον αἰχμαλωτισθεῖσα ἑλληνικὴ φυλὴ κατώρθωσε ἐν μέρει νὰ σωθῇ ἀπὸ τὴν γενικὴν καταστροφὴν διὰ τῶν σφαγῶν καὶ ἐξισλαμίσεων, διότι μὲ τὸν ἄφθονον χρυσὸν ἐθάμβωνε τὰ μάτια τῶν κατακτητῶν. Ἐὰν ἤθελε ἐκλείψει τελείως, ἢ ἐν θὰ εἶχαν πλέον οἱ Τούρκοι ἀποποῦ νὰ χρηματίζωνται

*
* *

Καὶ ἐπειδὴ ἐγίνε λόγος περὶ τῆς φιλοχρηματίας τῶν Τούρκων, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι αὐτὴ καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις ἐπῆρξε αἰτία τῆς σωτηρίας τῶν προγόνων μας. Ὁ μέγας βεζίρης τοῦ πορθητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χαλὶλ πασᾶς ἦτο φίλος τῶν Ἑλλήνων καὶ τοὺς ὑπεστήριζε ἐνώπιον τοῦ κυρίου του εἰς κάθε δυσμενῇ περίστασιν, διότι ἦτο εἰς ὑπερβολικὸν βαθμὸν δωρολήπτης καὶ οἱ Ἑλλήνες ἐφρόντιζαν πάντοτε νὰ τὸν περιποιοῦνται μὲ τὸν χρυσόν. Ἐὰν κανένας ἐνῶ τοῦ ὠμιλοῦσε τοῦ ὑπεδείκνυε μὲ τρόπον καὶ τὸ χρῆμα, ὁ Χαλὶλ ἀμέσως ἀπὸ ἄγριον θηρίον ἐγίνετο ἡμερον ἄρνι καὶ μεταβάλλων τὴν σκληρὰν αὐστηρότητα τῆς γλώσσης ἀρχίζει νὰ μειδιᾷ καὶ νὰ τοῦ φέρεται ὥς παλαιὸς φίλος.³⁾ Καὶ οἱ ἴδιοι Τούρκοι ἐγνώριζαν πολὺ καλὰ τὰς τρυφερὰς σχέσεις του μὲ τοὺς Ἑλλήνας καὶ διὰ τοῦτο τὸν ὠνόμαζαν κοινῶς *καβοθρ ὀρταγῇ* κατὰ

¹⁾ Δούκ. 137—Κριτόβ. 1,73 (*Müll. Fragm.* 5,100)—*Ι. Χάμιερ*, Ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Κ. Κροκιδᾶ, Ἀθήνηαι 1870, τόμ. 1 σελ. 199.

²⁾ σελ. 287 «φιλοχρήματον γὰρ ὃν τὸ γένος τοῦτο, εἰ καὶ φονεὺς πατρικὸς ἐμπέσοι ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, διὰ χρυσοῦ ἀπολύουσι».

³⁾ Δούκ. 235.

τὴν φράσιν τοῦ Δούκα, δηλαδὴ σύντροφον καὶ βοηθὸν τῶν ἀπίστων.¹⁾ Αὕτη δὲ ἦτο ἡ κυριωτέρα αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ σουλτάνος ἦλθε καιρὸς ποὺ διέταξε νὰ τὸν ἀποκεφαλίσουν.

Ὅτε δὲ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ τουρκικὸς στόλος καταπλεύσας εἰς Καλλιόπολιν ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῶν πλησίον νήσων Ἰμβρου, Θάσου καὶ Λήμνου, ἔντρομοι οἱ κάτοικοι ἔσπευσαν νὰ στείλουν εἰς τὸν ναύαρχον Χαμουζᾶν πρεσβείαν, ἡ ὁποία μὲ ἀφθονα χρήματα τὸν κατέπεισε νὰ μὴ ἐκτελέσῃ τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν, ἀλλὰ νὰ ἄρκεσθῃ εἰς τὴν ὑποταγὴν τῶν νήσων, τὴν ὁποίαν δέχονται προθύμως οἱ κάτοικοι, καὶ εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ κανονισμένου κεφαλικοῦ φόρου. Ὁ Χαμουζᾶς δεχθεὶς τὰς προτάσεις συνέστησε τὴν ἐπιτροπὴν εἰς τὸν σουλτάνον, ὁ ὅποιος δεχθεὶς ὁμοίως γενναῖα δῶρα συγκατένευσε εἰς τὴν εἰρηνικὴν κατάκτησιν τῶν νήσων. Καὶ ἔτσι ἐσώθησαν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὰς σφαγὰς καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν²⁾.

Καὶ ὅτε ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν ὁ διαβόητος σουλτάνος Σελὶμ Α' (1512 - 1520) στηριχθεὶς εἰς θρησκευτικὴν ρήτηραν τοῦ μουφτῆ Κωνσταντινουπόλεως ὅτι «τὸ νὰ ἐπιστρέψῃ κανένας εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν τοὺς ἀπίστους εἶναι τὸ ὠφελιμώτατον καὶ ἀρεστότατον εἰς τὸν Θεὸν ἔργον» ἀπεφάσισε νὰ ἐξολοθρεύσῃ γενικῶς ὅλους τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς σφαγῆς, ἐὰν δὲν ἤθελαν δεχθῇ νὰ τουρκέψουν, πάλιν ἐσώθη τὸ ἔθνος μὲ τὸν χρυσόν. Ὁ πατριάρχης μαθὼν ἐγκαίρως τὴν ὀλεθρίαν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου καὶ ζητήσας προθεσμίαν, ἡ ὁποία τοῦ παρεχωρήθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ φιλανθρωποῦ μεγάλου βεζίρου Πιρὶ καὶ τοῦ μουφτῆ Τζεμαλί, ὅστις ἐξέδωκε τὴν θρησκευτικὴν ρήτηραν ἐν ἀγνοίᾳ τῶν σκέψεων τοῦ Σελίμ, κατώρθωσε νὰ δωροδοκῇ πολὺ ἄδρα τρεῖς γέροντας γενιτσάρους ἐκ τῶν πολεμιστῶν κατὰ τὴν ἄλωσιν, οἱ ὅποιοι παρουσιασθέντες εἰς τὸ διβάνιον τοῦ σουλτάνου ἐμαρτύρησαν ὅτι ὁ πορθητὴς Μωάμεθ εἰς τὴν συνθήκην τῆς παραδόσεως τῆς Πόλεως, ὅτε ἐκομίσθησαν πρὸς αὐτὸν μέσα εἰς χρυσὴν λεκάνην τὰ κλειδιά της, ἐπέτρεψε εἰς τοὺς χριστιανούς νὰ πρεσβεύουν ἐλεύθερα τὴν θρησκείαν των πληρώνοντες τὸν κεφαλικὸν φόρον. Καὶ ἀληθὲς μὲν ἦτο ὅτι ὁ πορθητὴς ἐπέτρεψε τοῦτο εἰς τὸ βεράτιον, τὸ ὅποτον ἔδωσε εἰς τὸν πρῶτον μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχην Γεννάδιον, ἦτο ὅμως ψευδὲς ὅτι ἔγινε παράδοσις τῆς Πόλεως διὰ συνθήκης καὶ ὄχι ἄλωσης ἐξ ἐφόδου. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ βεράτιον ἐκεῖνο ἐχάθη καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ

¹⁾ σελ. 251.

²⁾ Κριτόβ. 1,75 (Müll. Fragm. 5,103).

ἡ μαρτυρία τοι, ἔπρεπε νὰ πλασθῇ τὸ ψεῦδος τῆς εἰρηνικῆς παραδόσεως καὶ νὰ πιστοποιηθῇ ἡ ὑπαρξὶς προφορικῆς συνθήκης διὰ τῆς μαρτυρίας αὐτοπτῶν μουσουλμάνων. Τοῦτο δὲ κατωρθώθη μὲ τὴν μαρτυρίαν τῶν δωροδοκηθέντων γηραλέων γενιτσάρων. Ὁ σουλτάνος ἐπέσθη, ἀντὶ δὲ τῆς γενικῆς ἐξισλαμίσεως ἡ γενικῆς σφαγῆς ἠρκέσθη νὰ μεταβάλῃ εἰς μουσουλμανικὰ τεμένη ὅλας τὰς ὠραίας ἐκκλησίας τῆς πρωτεύουσας ¹⁾).

Ἐν γένει δὲ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἡ φιλοχρηματία τῶν Τούρκων ἔβλαπτε μὲν ὕλικῶς τοὺς ὑποδούλους Ἑλλήνας, ἀλλὰ τοὺς ὠφελοῦσε πολὺ ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως. Διότι, ὁσάκις δὲν κατ' ὠρθοναν νὰ ὑπερασπίσουν κατ' ἄλλον τρόπον εἴτε μερικὰ εἴτε ἑνικὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα ὑποκείμενα εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν των, ἐπετύγγαναν εὐκολα τοῦτο μὲ τὸν στίλβοντα χρυσόν.

*
* *

Ἡ ὑπαρξὶς τῶν Ἑλλήνων ἦτο πολὺ χρήσιμος εἰς τὸ τουρκικὸν κράτος καὶ διὰ τὴν ἐξῆς σπουδαίαν αἰτίαν. Αἱ τεράστια καὶ ὀλέθρια διὰ τὸν χριστιανισμὸν κατακτήσεις τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους ἄρχισε νὰ τρέμῃ καὶ αὐτὴ ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα, ὠφείλοντο εἰς τὴν αὐστηράν καὶ μεθοδικὴν ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν διεκρίθησαν οὗτοι. Τὸ κύριον δὲ μέρος αὐτοῦ ἦτο τὸ σῶμα τῶν γενιτσάρων, τὸ ὅποιον, ὥς γνωστόν, ἐσχηματίζετο μόνον ἀπὸ χριστιανόπαιδας. Οὗτοι ἀφαιρούμενοι ἀπὸ τὰς οἰκογενεῖας των ὡς φόρος αἵματος εἰς ἡλικίαν ἑπτὰ ἐτῶν καὶ ἐξισλαμιζόμενοι ἀπέβαιναν κατόπιν φανατικώτατοι ὁπαδοὶ τῆς νέας θρησκείας καὶ ἄσπονδοι πολέμιοι τῶν πρὸ μικροῦ πατέρων καὶ ἀδελφῶν των. Ἐπειδὴ δὲ βαθεῖα μελέτη τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἔπεισε τοὺς σουλτάνους ὅτι ἡ θρησκομανία εἶναι μὲν πολὺ ἀνεπτυγμένη εἰς τοὺς νεοφωτίστους, ἀποβαίνει ὅμως ἀσθενεστέρα εἰς τοὺς ἀπογόνους, ἔπρεπε πρὸς συντήρησιν τοῦ σώματος νὰ κατατάσσωνται εἰς αὐτὸ πάντοτε νεοφώτιστοι τοῦ Ἰσλάμ καὶ ὄχι ἀπόγονοι ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν. Ἡ διάταξις αὕτη ἐτηρεῖτο αὐστηρὰ ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, ὅτε συνεστήθη τὸ σῶμα τοῦτο, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος (1326-1638). Ὡστε ἐπὶ τριακόςια καὶ πλέον ἔτη οἱ προπάτορές μας ἐσυντηροῦσαν μὲ τὸ αἷμα τῆς καρδιᾶς των τὸ γενιτσαρικὸν σῶμα, κατὰ δὲ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμοὺς ἡ ἀριθμητικὴ δύναμις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς διὰ τοῦ παιδομαζώματος ὀλιγόστευσε περίπου κατὰ 5,000.000. ²⁾ Ἀλλὰ παρὰ τὴν καταπληκτικὴν αὐτὴν

¹⁾ Turcogr. 159 κέξ. — *Χάμμερ* 3,322.

²⁾ *Παραρρηγ.* 5,243 κέξ. — *Παπαδοπ.* 20 κέξ.

ἀφαίμαξιν, ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν χριστιανοὶ διὰ νὰ μετοχετεύεται διαρκῶς νέα δύναμις εἰς τὸν τουρκικὸν στρατόν, τὸ παιδομαζῶμα ἐχρησίμευσε ὡς μία σπονδαία αἰτία ν' ἀνεχθῇ ὁ ἰσλαμισμὸς εἰς τοὺς κόλπους τοῦ τοῦ χριστιανούς.

*
* *

Ἄλλος λόγος ποὺ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν Ἑλλήνων ἦτο τὸ φορολογικὸν σύστημα τῶν Τούρκων. Οὗτοι ὑπῆρξαν κατ' ἐξοχὴν ἔθνος στρατιωτικόν, τὸ προσὸν δὲ αὐτὸ ἀνύψωσε εἰς βαθμὸν θηριώδους ἀγριότητος ὁ ἐπίσης πολεμικὸς χαρακτὴρ τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος αὐτὸ διὰ νὰ ζῇ ὠργανωμένον ὅπωςδήποτε εἰς κράτος ἔπρεπε πρὸ πάντων νὰ ἔχῃ πόρους χρηματικούς, τῶν ὁποίων κυρία πηγὴ θὰ ἦσαν οἱ φόροι. Φόρους ὅμως κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ κορανίου δὲν ὑπεχρεώοντο νὰ πληρώνουν οἱ πιστοὶ τοῦ ἱσλάμ. Ἄρα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ ἰσλαμικὸν κράτος ἄλλη τάξις ἀνθρώπων φορολογουμένων, τοιοῦτοι δὲ ἦσαν οἱ χριστιανοί, οἱ ὅποιοι ὡς ἄπιστοι δὲν ἤμποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὀργανικὸν μέλος τοῦ κράτους, ἀλλὰ μόνον ὡς ἔθνος ὑποτελὲς ὑποχρεωμένον νὰ συντηρῇ αὐτὸ διὰ τῶν φόρων.¹⁾ Ὁ πρῶτος φόρος ποὺ ἐπεβλήθη εἰς τοὺς χριστιανούς ἦτο ὁ κεφαλικὸς, τὸ γνωστὸν χαράτσι, σημαίνων τὴν ἀξίαν τῆς κεφαλῆς τοῦ φορολογουμένου, τὴν ὁποίαν δικαιοματικῶς ἀποκόπτει ὁ σουλτάνος, ἐὰν δὲν θέλῃ ὁ χριστιανὸς κάθε ἔτος νὰ τὴν ἐξαγοράσῃ πληρώνων τὴν ἀξίαν τῆς. Τὰ ἔσοδα τοῦ δημοσίου ταμείου ἀπὸ τὸν φόρον αὐτὸν ἦσαν σημαντικά. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Χαλκοκονδύλη²⁾ μόνον τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους ὁ κεφαλικὸς φόρος ἀνῆρχετο κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος εἰς 900,000 χρυσὰ βενετικὰ νομίσματα, ἴσα περίπου πρὸς σημερινὰς 25,000,000 χρ. δρ.

Ἄλλος φόρος ποὺ ἐπλήρωναν μόνον οἱ χριστιανοὶ ἦτο ἡ δεκάτη τῶν γεωργικῶν προϊόντων. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἀνάγκαι οἰκονομικαὶ ἀνάγκασαν τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐπιβάλλῃ τοῦτον καὶ εἰς τοὺς μουσουλμάνους, ἀφ' ἑτέρου ὅμως, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἱσλάμ δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἐννοηθῇ φορολογικὴ ἰσότης μεταξὺ μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν, διὰ τοῦτο πρὸς διάκρισιν ἐπενοήθη ἡ διαίρεσις τῆς ἐγγείου κτήσεως εἰς ἄπιστον καὶ εἰς ἰσλαμικὴν καὶ ἐφορολογήθη ἡ πρώτη περισσότερον ἀπὸ τὴν δευτέραν³⁾.

Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ οἰκονομικὰ βάρη τοῦ κράτους κατὰ μέγα μέρος ἔφε-

¹⁾ Παπαρρηγ. 5,576.

²⁾ σελ. 439.

³⁾ Χαλκοκονδ. 439 — Χάμμερ 4,428.

ραν οἱ χριστιανοί, δὲν εἶναι καθόλου παράδοξον ὅτι ἤλθε καιρὸς πὺν οἱ σουλτάνοι ἄρχισαν ν' ἀνησυχοῦν σοβαρὰ διὰ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φορολογουμένων. Ὅτε μετὰ τὴν ἄλωσιν ἄρχισεν ἀθρόα ἡ ἀποδημία εἰς Εὐρώπην τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου, ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β' ὁ πορθητῆς ἔγραφε εἰς ἐλληνικὴν γλῶσσαν πρὸς τοὺς προεστώτας καὶ ἄρχοντας τοῦ τόπου προτρέπων αὐτοὺς νὰ μὴ φεύγουν καὶ διαβεβαιώνων ὅτι ὑπὸ τὴν κυβέρνησίν του θ' ἀπολαμβάνουν τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρηνικῆς ζωῆς. «'Απὸ τὰ πράγματά σας, ἔγραφε, καὶ ἀπὸ τὰ παιδιὰ σας καὶ ἀπὸ τὰ κεφάλια σας καὶ ἀπὸ πᾶσα σας πρᾶγμα τίποτας νὰ μὴνε σᾶς ἐγγίσω, ἀμὴ νὰ σᾶς ἀναπαύσω νὰ εἰσθε κάλλιον παροῦ πρώην». Καὶ ὅτε κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα παρετηρήθησαν φαινόμενα ἀθρόων ἐξισλαμίσεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀναγκάζοντο νὰ προβοῦν οἱ χριστιανοὶ διὰ ν' ἀπαλλαγοῦν ὀριτιτικῶς ἀπὸ τὰ ἀφόρητα βάρη τῆς δουλείας, πάλιν ἡ κυβέρνησις ἔδειξε σημεῖα ζωηρᾶς ἀνησυχίας καὶ διὰ νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν ἀναγκάσθη νὰ κανονίσῃ τὸ πολίτευμα ἡπιώτερον πρὸς αὐτοὺς, διότι ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἐκλείψουν οἱ φορολογούμενοι ¹⁾.

Ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ λεξικὸν ἑνὸς ἔθνους μεταξὺ ἄλλων μαρτυρεῖ καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ του, τοῦτο ἰσχύει περὶ τῶν Τούρκων καὶ ὡς πρὸς τὴν γνώμην των περὶ τῆς νομικῆς σχέσεως τῶν ὑποτελῶν χριστιανῶν πρὸς αὐτοὺς. Τοὺς ὠνόμασαν *ραγιά*, ἡ λέξις δὲ αὕτη εἰς τὴν γλῶσσαν των σημαίνει τὰ ποιμένα. Ἄρα οἱ χριστιανοὶ εἶχαν πρὸς αὐτοὺς τοιαύτην σχέσιν, ὁποίαν ἔχουν τὰ ποιμένα πρὸς τοὺς ποιμένας.

*
*
*

Διὰ τὴν οἰκονομικὴν συντήρησιν τοῦ κράτους ἦσαν ἀνγκαῖοι οἱ Ἕλληνες καὶ δι' ἄλλην αἰτίαν. Πλούσια μεταλλεῖα καὶ ὀρυχεῖα ὑπῆρχαν εἰς πολλὰ μέρη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύοντο οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους. Ἐγίναν κατόπιν κύριοι τῶν χωρῶν αὐτῶν οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι ὅσον ἦσαν ὁμολογουμένως ἱκανοὶ νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὸν ἐπίγειον χρυσὸν πὺν ὑπῆρχε εἰς τὰ βαλάντια τῶν ραγιάδων, τόσον ἦσαν ἀνίκανοι νὰ τὸν ἐκμεταλλεύωνται ἀπὸ τὴν γῆν. Πῶς γνωρίζεται ἡ μεταλλοφόρος γῆ καὶ πῶς ἐξάγεται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς γῆς καὶ πῶς χωνεύεται καὶ πῶς γίνεται ὁ καθαρισμὸς τοῦ κράματος καὶ ὅλα ἐν γένει τὰ συναφῆ εἰς τὴν μεταλλουργικὴν τέχνην εἶναι πράγματα, τὰ ὁποῖα ὁ Τούρκος οὔτε καταλαβαίνει οὔτε ἡμπορεῖ νὰ κάμνῃ. Ἐκτὸς τούτου ἐνόμιζε τὴν δύσκολον καὶ πολλὰκις ἐπικίνδυνον ἐργασίαν αὐτὴν ἀναξιοπρεπῆ διὰ τὸν

¹⁾ Παπαρηγ. 5.474, 489, 503, 547.

ἑαυτὸν του καὶ μόνον εἰς τοὺς δούλους χριστιανοὺς ἀρμόζουσαν. Λοιπὸν οἱ Τούρκοι εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ χρησιμοποιοῦν εἰς τὰς μεταλλευτικὰς ἐργασίας τοὺς μόνους ἐπιτηδεῖους Ἕλληνας. Ἐνεκα τούτου οἱ Ἕλληνες τῶν μεταλλευτικῶν περιφερειῶν ἐπορίσθησαν δύο σπουδαίας ὠφελείας. Πρῶτον μὲν εἶχαν ἡτυχο τὸ κεφάλι των, διότι ἡ τουρκικὴ κυβερνήσις ὄχι μόνον δὲν τοὺς ἐνοχλοῦσε, ἀλλὰ καὶ τοὺς παραχωροῦσε πολλὰ προνόμια διὰ νὰ τοὺς κάμνῃ προθυμοτέρους εἰς τὴν δύσκολον ἐργασίαν, δεύτερον δὲ κατώρθωναν νὰ πλουτίζουν, διότι οἱ Τούρκοι ὄντες ἐντελῶς ἀμαθεῖς εἰς τὴν μεταλλουργίαν εὐκόλα ἀπατῶντο ὥς πρὸς τὴν ποσότητα τοῦ παραγομένου καθαροῦ μετάλλου ἀπὸ τὴν χώνευσιν ὠρισμένης ποσότητος μεταλλοφόρου γῆς, τοιοῦτοτρόπως δὲ οἱ Ἕλληνες ἔδιδαν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ποσὸν πολὺ ὀλιγώτερον ἀπ' ὅ,τι ἔπαιρναν αὐτοί. Ὁ μόνος Τούρκος ποὺ παρευρίσκετο εἰς τὰς μεταλλευτικὰς ἐργασίας ἦτο ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς κυβερνήσεως, ὅστις παρελάμβανε ἐπὶ ἀποδείξει τὸ παραγόμενον ἐκ τῆς χωνεύσεως μέταλλον. Πόσον ὁ ἐντεῦθεν παραγόμενος πλοῦτος ὠφελοῦσ ὄχι μόνον ἄτομα, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον ἔθνος, εἶναι εὐκολονόητον ἐξ ὧσων εἴπαμε παραπάνω περὶ τῆς φιλοχρηματίας τῶν Τούρκων.

Μαρτυρίας ἱστορικὰς περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτοῦ ζητήματος πρὸ τῆς ἀλώσεως δὲν ἔχομε πολλάς, τὴν ἔλλειψιν δὲ αὐτὴν ἀναγκάζομεθα νὰ συμπληρώσωμε κρίνοντες κατ' ἀναλογίαν ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἀλῶσιν γινομένων

Ὅνομαστὰ ἦσαν τὰ ὀρυχεῖα τῆς στυπτηρίας ἐν τῇ Νέᾳ Φωκαίᾳ τῆς Ἰωνίας. Ὁ Δούκας ¹⁾ περιγράφει μὲ θαυμαστὴν ἀκριβείαν τὸν τρόπον τῆς τήξεως καὶ ἀποκρυσταλλώσεως τοῦ ὀρυκτοῦ αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου ἐγένετο μεγίστη ἐξαγωγή εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Εὐρώπην. Οἱ ἐκ μεταλλευταὶ τῶν ὀρυχείων ἤδη ἀπὸ τὸν 13ον αἰῶνα ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Τούρκου ἡγεμόνος τῆς Λυδίας Σαρχὰν εἰς φόρον μεταλλευτικὸν ἀνερχόμενον εἰς 500 χρυσὰ νομίσματα καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔπαυσαν πλέον νὰ πιέζωνται ἀπὸ τοὺς γείτονas καὶ συνοίκους Τούρκους. Ἐπὶ τῶν σουλτάνων τῆς Προύσης τὸν 14ον αἰῶνα ὁ φόρος ἀνῆλθε μὲ τὰς ἐπανειλημμένας ἀυξήσεις εἰς 20,000 χρυσὰ νομίσματα ἀποτελῶν ὄχι εὐκαταφρόνητον πόρον τοῦ δημοσίου ταμείου.

Σπουδαῖα ἦσαν ἐπίσης τὰ χαλκωρυχεῖα τῆς Σινώπης. Τὸ μέταλλον κατεργάζοντο οἱ μεταλλουργοὶ ἐπὶ τόπου, ἐξαγόμενον δὲ εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Εὐρώπην ἀπέφερε πλοῦτον πολὺν εἰς τοὺς κατοίκους, ἀπέδιδε δὲ καὶ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον πολλά. Κατὰ τὸν Χαλκοκονδύλην τὰ ἔσο-

¹⁾ σελ. 164 κέξ.

δα τοῦ δημοσίου ταμείου κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος ἀπὸ μὲν τὰ χαλκωρυχεῖα τῆς Σινώπης ἀνήρχοντο εἰς 50,000 χρυσοὺς βενετικοὺς στατήρας, ἀπὸ ὅλα δὲ τὰ μεταλλεῖα τοῦ κράτους εἰς 100,000 ¹⁾).

Ἐχομε ἔπειτα τὰ πλούσια μεταλλεῖα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τῆς Μακεδονίας γνωστὰ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ὁ Γάλλος περιηγητὴς Pierre Belon ²⁾ ἐπισκεφθεὶς αὐτὰ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 16ου αἰῶνος μᾶς δίδει πολυτίμους πληροφορίες. Ὑπῆρχαν εἰς τὰ μεταλλεῖα τῆς Σιδεροκάψας 600 μεταλλουργικοὶ κλίβανοι. Ὅλη ἡ ἐργασία τῆς ἐξορύξεως τοῦ μετάλλου καὶ τῆς χωνεύσεως ἐγίνετο ἀπὸ ἐργάτας κατὰ τὸ πλεῖστον χριστιανοὺς Ἕλληνας ἢ χριστιανοὺς σλαυοφώνους καὶ ἀλβανοφώνους, ἐν μέρει δὲ καὶ Ἑβραίους. Τὰ ἔσοδα τοῦ δημοσίου ταμείου ἀπὸ τὰ μεταλλεῖα αὐτὰ ἀνήρχοντο κατ' ἔτος ἀπὸ 216,000 — 360,000 χρυσὰ δουκάτα, ἴσα περίπου πρὸς σημερινὰς 7,500,000 χρ. δρ.

Μεταβαίνομε κατόπιν εἰς τὸν Πόντον, ὅπου ἀφθονοῦν τὰ μεταλλεῖα καὶ ὄρυχεῖα ἀργύρου, ἀργυρούχου μολύβδου, χαλκοῦ, σιδήρου, στυπτηρίας κτλ. Ἐκ τούτων ὀνομαστότατα ἦσαν τὰ χαλκωρυχεῖα τῆς Τοκάτης, ὅπου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς των ἦσαν πέντε χωνευτήρια καὶ 600 ἐργοστάσια κατασκευῆς χαλκίνων σκευῶν, ἔπειτα τὰ χαλκωρυχεῖα τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς πέριξ χώρας, διὰ τοῦτο δὲ οἱ παρεπιδημοῦντες ἐν Κωνσταντινουπόλει χαλκουργοὶ ἐκ τῶν μερῶν τούτων ἀπελάμβαναν εἰδικὴν προστασίαν ἐκ μέρους τοῦ κράτους, κατόπιν τὰ ὄρυχεῖα στυπτηρίας Νικοπόλεως, τὴν ὁποίαν διὰ τοῦτο ὠνόμασαν οἱ Τοῦρκοι *Charin Karahissar*, ἥτοι μαῦρο φρούριον τῆς στυπτηρίας, τέλος δὲ τὰ περίφημα ἐξ ὅλων ἀργυρωρυχεῖα τῆς Χαλδίας. Ἡ σπουδαιότης τῶν μεταλλείων τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσαν οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος, καὶ τὰ προνόμια τὰ παραχωρηθέντα εἰς τοὺς Ἕλληνας μεταλλουργοὺς ἔγιναν αἰτία νὰ καταφεύγουν ἐκεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ Πόντου ὅσοι δὲν ἠμποροῦσαν νὰ ὑποφέρουν τὰς καταπιέσεις τῶν Τούρκων. Ἡ Χαλδία, ὀρεινὴ καὶ ἄγονος ἀπὸ ἀπόψεως γεωργικῆς, ἀλλὰ πλουσία εἰς μέταλλα, ὑπῆρξε ἀπὸ τὸν 15ον αἰῶνα καὶ ἔξῃς ὁ λιμὴν τῆς σωτηρίας τῶν καταπιεζομένων Ποντίων. Καὶ κυρίως μὲν προνομιοῦχοι ἦσαν οἱ μεταλλουργοὶ ὀνομαζόμενοι τουρκιστὶ *beylikdzi*, ἥτοι ἄνθρωποι τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ ὅλος ὁ ἄλλος λαός, γεωργοί, ἔμποροι, τεχνῖται κλπ. κοντὰ εἰς αὐτοὺς ἀπελάμβαναν σχετικὴν ἡσυχίαν. Ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις

¹⁾ σελ. 185.440.489 — *Κριτόβ* 4.3 (*Müll. Fragm.* 5,138).

²⁾ Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays estrangers, à Paris 1554, σελ. 45 κέξ. — πβλ. *Παπαρρηγ.* 5,582.

τῶν προνομίων τῆς ἐπαρχίας ἔφθανε καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν ἐπαρχίαν Ματσούκαν, διότι ἀπὸ τὰ πλούσια δάση αὐτῆς ἔφεραν τὴν καύσιμον ὕλιν πού ἐχρειάζετο διὰ τὴν χώνευσιν τοῦ μετάλλου. Ἀπὸ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τοῦ συγκεντρωθέντος ἐκεῖ ἑλληνισμοῦ, τὴν ἔκτασιν τῶν μεταλλευτικῶν ἐργασιῶν καὶ τὸ προνόμιον πού ἔδωσε ἡ κυβέρνησις εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας Gumuch - hané (Ἀργυρούπολιν) νὰ κόπη ἴδιον ἀργυροῦν νόμισμα συμπεραίνομε ὅτι τὰ ἔσοδα τοῦ κράτους ἦσαν μεγάλη.

*
* *

Ἐκτὸς ὅμως τῆς μεταλλουργίας οἱ Ἕλληνες ἦσαν εἰδικοί καὶ εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῆς βιοτεχνίας. Οἱ Τούρκοι διὰ πολλοὺς λόγους ἦσαν ἀνίκανοι. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος ὁ ἐλάχιστος πληθυσμὸς πού ἐσώθη ἀφοῦ ἐπλήρωσε λύτρα τῆς ζωῆς ἐγκατεστάθη ὀλίγον μακριὰ ἀπ' αὐτὴν εἰς τὰ πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας μέρη. Ἀπεκεῖ δὲ οἱ δυσιυχεῖς μόλις ἐτολμοῦσαν νὰ ρίψουν ἓνα βλέμμα εἰς τὴν πόλιν, τῆς ὁποίας τὰ οἰκοδομήματα ὅλα κατελήφθησαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Δὲν ἐπέρασε ὅμως πολὺς καιρὸς καὶ οἱ Τούρκοι ἄρχισαν νὰ αἰσθάνωνται καλὰ τὴν ἔλλειψιν τεχνιτῶν, διὰ τοῦτο δὲ κατ' ἀνάγκην τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ ἐγκατασταθοῦν κατ' ἀρχὰς μὲν περὶ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως, ἀργότερα δὲ καὶ ἐντὸς αὐτῆς ¹⁾).

Διὰ τοὺς ἰδίους λόγους οἱ σουλτάνοι εἰς τὰ δημόσια ἔργα μετεχειρίζοντο Ἕλληνας τεχνίτας. Τὰ περίφημα θρησκευτικὰ οἰκοδομήματα τῆς Προύσης, Ἀδριανουπόλεως καὶ Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἔργα Ἑλλήνων. Ὁ Μωάμεθ Β' ἐφιλοτιμήθη ν' αὐξήσῃ καὶ πάλιν τὸν πληθυσμὸν τῆς ἐρημωθείσης Κωνσταντινουπόλεως, νὰ ἐπανορθώσῃ τὰς καταστροφὰς καὶ νέας οἰκοδομὰς ν' ἀνεγείρῃ. Ἄρχισε λοιπὸν ὀλίγον μετὰ τὴν ἄλωσιν νὰ μαζεύῃ ἀποπαντοῦ νέους κατοίκους Ἕλληνας μεταχειριζόμενος καὶ τὴν βίαν δι' ὅσους δὲν ἤθελαν νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ. Διὰ τὰς ἀνάγκας δὲ τοῦ καθ' ἡμέραν αὐξανομένου πληθυσμοῦ καὶ διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων δημοσίων ἔργων ἐξέδωκε διάγγελα νὰ ἔλθουν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῶν μικρασιατικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἔμποροι καὶ λιθοξόοι καὶ οἰκοδόμοι καὶ ξυλουργοὶ καὶ κάθε εἶδους τεχνῖται, τοὺς δὲ ἀρνούμενους ἐπρόσταζε νὰ φέρουν διὰ τῆς βίας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λαὸς αὐτὸς διὰ νὰ συντηρηθῇ εἶχε ἀνάγκην καὶ γεωργικῶν προϊόντων, ὅλα δὲ τὰ περὶχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἀπὸ πολλοῦ ἐρημωμένα, ὁ σουλτάνος ἔφερε καὶ ἐγκατέστησε ἐκεῖ γεωργούς ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Πελοπόννησον ἄλλους

¹⁾ Π. Τριανταφυλλίδου. Οἱ φυγάδες, ἐν Ἀθήναις 1870, σελ. 70.

μὲν θεληματικά, ἄλλους δὲ καὶ μὲ τὴν βίαν ὥς αἰχμαλώτους. Ἡ γεωργικὴ αὐτὴ ἐγκατάστασις κατὰ τὴν σκέψιν τοῦ σουλτάνου θὰ εἶχε δύο καλὰ ἀποτελέσματα, τὴν θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τῆς πρωτευούσης καὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ δημοσίου ταμείου ἐκ τῆς εἰσπράξεως τοῦ γεωργικοῦ φόρου ¹⁾.

Ἐὰν ρίψῃ κανένας ἕνα βλέμμα εἰς τὸ τουρκικὸν λεξικόν, θὰ ἴδῃ πλείστους ὅρους βιοτεχνικοὺς παρμένους ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν, διότι ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνας ἐγνώρισαν οἱ Τούρκοι καὶ τὰ πράγματα ποὺ φανερῶνουν αἱ λέξεις. Κατ' ἐξοχὴν δὲ ἑλληνικὰ εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν φυτῶν καὶ τῶν ἡλαρίων, ἑλληνικοὶ δὲ εἶναι καὶ οἱ ναυτικοὶ ὅροι. ²⁾ Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κάμνει τὴν μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν εἰς τὸν μελετῶντα τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν εἶναι ὅτι ἑλληνικὴ εἶναι καὶ ἡ λέξις *sinor*, σύνορον, ὄριον, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Τούρκοι προτοῦ γνωρίσουν τοὺς Ἑλλήνας, λαὸς νομαδικὸς καὶ ἡμιάγριος, δὲν εἶχαν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐγγείου κτήσεως, ἄρα καὶ τῆς κοινωνικῆς ὁργάνωσεως.

*
* *

Τὸ ζήτημα τῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ναυτικῶν ὁρῶν μᾶς φέρει κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τοῦ ζητήματος τῆς ναυτιλίας, ἡ ὁποία ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς αἰτίας τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Λαὸς κατ' ἐξοχὴν χερσαῖος οἱ Τούρκοι ἐξορμήσαντες ἀπὸ τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν καὶ γενόμενοι κύριοι τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας αἰῶνας ὅλους πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετεχειρίζοντο κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς θαλασσοπλοῖας ἀναγκαστικῶς Ἑλλήνας ναύτας. Αἱ θαλασσοπλοῖαι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς Ἑλλήνας καὶ ὑπὸ τύπον ἀγγαρειῶν. Τοῦτο ὥς πρὸς τὸν Πόντον τοῦλάχιστον εἶναι μαρτυρημένον. Ἀπὸ τὸν 15^{ον} αἰῶνα ἐπεβλήθη εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παραλίων πόλεων νὰ περνοῦν δωρεὰν τοὺς μουσουλμά-

¹⁾ *Κριτόβ* 21 καὶ 22, 3,11 καὶ 17, 49 5,15 (*Müll. Fragm.* 5,105 — 159).

²⁾ πβλ. *anahtar* (ἀνοιχτήρι), *κλειδί*, *armoz*, τὰ μεταξὺ τῶν σανίδων τοῦ ἑξωτερικοῦ τοιχώματος πλοίου κενὰ διαστήματα, τὰ ὁποία γεμίζονται μὲ στουπὶ. *défné*, δάφνη. *déflin*, δελφίνι. *fassoulia*, φασούλι. *fénér*, φανός. *fidé*, νεαρὸν φυτὸν ὠρισμένον εἰς μεταφύτευσιν. *foutzou*, βουσί. *grafit*, τὸ ὀρυκτὸν γραφίτης. *iskara*, ἐσχάρα. *iskélé*, σκάλα. *iskoumri*, σκόμβρος. *kéfal*, κέφαλος. *kérémid*, κεραμίδι. *kirénét*, κρεβάτι. *mandra*, μάνδρα. *metallik*, νόμισμα χάλκινον. *miriametra*, ἀπόστασις 10 χιλ. μέτρ. *mizitra*, μυζήθρα. *ouskiouli*, σκουλλί, τὸ λαναρισμένο δεμάτι τοῦ λιναριοῦ. *pérama*, λέμβος δίκωπος. *péréssé* (περασιά), στάθμη τῶν οἰκοδόμων πρὸς καθορισμὸν τῆς καθέτου. *pétavra*, πέτανρον, λεπτὴ σανὶς πρὸς ἐπικάλυψιν στέγης. *pinakor*, πινακωτή. *plaka*, πλάκα μεταλλικὴ. *sandalia* (μυσαίωνικὸν σανδάλιον, εἶδος πλοίου, ἰστιοφόρον. *sart*, ἐξάρτια πλοίου. *témél*, θεμέλιον, βάσις. *tirful*, τρίφυλλον (φυτόν). *tigran*, δρέπανον. *tolos*, θόλος. *varioz* (βαριά), σφύρα. *voli*, βολή δικτύου εἰς τὴν θάλασσαν κτλ.

νους διὰ τῶν ποταμῶν πλησίον τῶν ἐκβολῶν καὶ νὰ μεταφέρουν διὰ θαλάσσης τοὺς διοικητικοὺς ὑπαλλήλους ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους ὅπου καὶ ἂν ᾔθελαν νὰ πηγαίνουν. Αἱ ναυτικαὶ αὐταὶ ἀγγραφεῖαι διαρκοῦσαν ἐνίστε μῆνας ὀλοκλήρους. Εἰς τοὺς ἀγγαρευομένους δὲν ἐδίδετο ἀπολύτως καμμία ἀμοιβή οὔτε ἀπλή τροφή. Ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ συντηροῦνται ἐξ ἰδίων καὶ ἐμαστιγώνοντο γενναῖα, ἐὰν καμμίαν φορὰν κουρασμένοι ἀπὸ τὴν ἀκατάπανστον κωπηλασίαν ᾔθελαν ν' ἀναπαυθοῦν ὀλίγον. Ἑλλήνας μετεχειρίζοντο εἰς τὸ ναυτικὸν εἴτε διὰ θαλασσίας ἐκδρομὰς εἴτε διὰ πολεμικοὺς σκοποὺς καὶ οἱ τιμαριοῦχοι τῶν παραλίων πόλεων τοῦ Πόντου. Καὶ ἦσαν μὲν αὐτοὶ ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν τυραννίαν τῶν ἰδικῶν των δεσποτῶν, ἀλλ' ὅμως καὶ ἐπροστατεύοντο ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐναντίον τῆς καταπίεσεως τῶν ἄλλων Τούρκων. Ἕνας τιμαριοῦχος δὲν ἐτολμοῦσε νὰ πειράξῃ τοὺς σκλάβους ναύτας τοῦ ἄλλου, διότι ὁ Τούρκος τιμαριοῦχος ἐνόμιζε ἀνάξιον τοῦ ἑαυτοῦ του ν' ἀφήσῃ τὸ ἔμπυχον κτῆμα του εἰς τὴν διάκρισιν ξένου. Ἐν γένει δὲ εἰς τὸν Πόντον, ὅστις ὀλόκληρος ἦτο διηρημένος εἰς τιμαριωτικὰς περιφερείας, οἱ χριστιανοὶ κάθε τιμαρίου ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τοῦ τιμαριούχου του ἐναντίον τῶν γειτόνων. Ὅπου δὲ δὲν ἦσαν Τούρκοι κάτοικοι, ὑπηρετοῦσαν καὶ ὡς στρατιῶται ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν του ¹⁾).

Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ὅτι καί, ὅταν οἱ Τούρκοι συνηθίσαντες κάπως τὴν θάλασσαν ἄρχισαν νὰ κατασκευάζουν στόλον ἤδη πρὸ τῆς ἀλώσεως, πάλιν μέρος τοῦ πληρώματος ἀπετελεῖτο ἀπὸ Ἑλλήνας, οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ μόνοι ἱκανοὶ νὰ ἐκτελοῦν τὰς δυσκόλους ὑπηρεσίας ὑπεράνω τοῦ καταστρώματος εἰς τοὺς ἱστοὺς καὶ τὰς κεραίας. Οἱ Τούρκοι ναῦται μόλις κατάφεραν τὰς ἐργασίας τοῦ καταστρώματος καὶ τοῦ κύτους. Γνωστὸν εἶναι ὁμοίως ὅτι κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς αἰῶνας ἐπεβλήθη εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ὡς φόρος ναυτικὸς νὰ παρέχουν ὠρισμένον ἀριθμὸν πλοίων πρὸς συγκρότησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου ²⁾).

*
*
*

Χρήσιμοι ὑπῆρξαν οἱ Ἑλληνες καὶ εἰς τὰς οἰκονομικὰς καὶ διοικητικὰς ὑπηρεσίας τοῦ κράτους. Οἱ ἡμιάγριοι καὶ νομαδικοὶ Τούρκοι δὲν εἶχαν καμμίαν ἰδέαν ἀστικῆς καὶ κρατικῆς ὁργανώσεως, ἐγνώρισαν δὲ αὐτὴν τὸ πρῶτον ἀφοῦ ἤλθαν εἰς σχέσεις μὲ τὸ βυζαντινὸν κράτος. Ἀφοῦ δὲ ἴδρυσαν ἐπάνω εἰς τὰ ἐρεῖπιά του κράτος τουρκικόν, ἀντέγραψαν κατ' ἀνάγκην τὸν ὁργανισμὸν ἐκείνου καὶ μετεχειρίζοντο εἰς τὰς οἰκονομικὰς καὶ διοικητικὰς

¹⁾ *Τριανταφ.* Φυγάδ. 34 κέξ. 65, 109.

²⁾ *Παπαρρηγ.* 5, 619 καὶ 630.

υπηρεσίας Έλληνες. Κράτος, τὸ ὁποῖον ἐν ἐλλείψει Ἑλλήνων ὑπαλλήλων μετεχειρίζετο εἰς τὰ δημόσια ταμεῖα τὰς ἐγκοπίδας, δηλαδή ξυλῖνας ράβδους, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ταμίαι ἐχάραζαν χαράκια διὰ νὰ δηλώσουν τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τηρήσῃ λογιστικὴν ἀκρίβειαν προκειμένου περὶ πολλῶν ἑκατομμυρίων. Ὁ Μωάμεθ Β' ἐιεραιοιχίζετο ὅλο ἀπὸ Ἑλλήνας γραμματεῖς, ταμίας καὶ ἄλλους ὑπαλλήλους, πολλοὶ δὲ ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν εὐγενῶν οἰκογενειῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθὼς οἱ Ἀσαναῖοι, Βατάιζηδες, Καντακουζηνοί, Λασκάρηδες, Νοταράδες, Παλαιολόγοι καὶ ἄλλοι ποὺ ἔχασαν πλοῦτον καὶ δόξαν, διὰ νὰ ζοῦν ἐγίνοντο εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τοῦ κράτους τελῶναι καὶ εἰσπράκτορες τῶν φόρων καὶ εἰς ποικίλας ἄλλας υπηρεσίας ὑπάλληλοι ¹⁾.

*
* *

Καὶ μὲ τὴν γλῶσσαν των οἱ Ἑλληνες ἐφάνησαν ὡφέλιμοι εἰς τοὺς Τούρκους. Ἡ τουρκικὴ γλῶσσα ὡς ἄσιατικὴ καὶ ἄγνωστος εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, ἀλλὰ καὶ ἀκατέργαστος καὶ τραχεῖα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐγκαταστάσεώς των εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἦτο ἀκατάλληλος εἰς τὴν διπλωματικὴν ἀλληλογραφίαν καὶ εἰς τὰς συνθήκας πρὸς τοὺς Ἑλλήνας καὶ Φράγκους ἡγεμόνας. Μετεχειρίζοντο λοιπὸν οἱ σουλτάνοι τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα εἴτε διπλωματικὰ εἴτε ἄλλης φύσεως καὶ ἐχρησιμοποιοῦσαν Ἑλλήνας γραμματεῖς καὶ διπλωματικούς ἀπεσταλμένους.

Αἱ πρῶται ἱστορικαὶ μαρτυρίαι περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἀνέρχονται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος. Τὸ 1214 καὶ 1216 ὁ σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου ἔκαμε συνθήκας μὲ τὸ γαλλικὸν βασιλεῖον τῆς Κύπρου, τῶν ὁποίων τὰ κείμενα συνετάχθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν, διπλωματικὸς δὲ ἀντιπρόσωπος τοῦ σουλτάνου ἦτο ὁ Ἕλλην Ἀλέξιος. Ἀργότερα κατὰ τὸ ἔτος 1349 ἔχομε τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστολὴν τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Καντακουζηνόν. Εἴπαμε δὲ παραπάνω ὅτι ἑλληνικὰ ἔγραφε καὶ ὁ Μωάμεθ Β' εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ τὰς περισσοτέρας μαρτυρίας ἔχομε ἰδίως ἀπὸ τὸ 1450 μέχρι τοῦ 1570. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ἔχομε πάρα πολλὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα τῶν σουλτάνων γραμμένα ὅλα ἑλληνικὰ πρὸς τοὺς Φράγκους ἡγεμόνας τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ρόδου καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὴν δημοκρατίαν τῆς Βενετίας. ²⁾ Τὸ τελευταῖον ἔγγραφον τῆς σειρᾶς αὐτῆς εἶναι ἐπιστολὴ

¹⁾ Χαλκοκοῦδ. 438 — Turcogr. 14 καὶ 91 — Παπαρηγ. 5,537.

²⁾ Δούκ. 186 — Κατακουζηνός (ἔκδ. Βόννης) 3 94 κέξ. — Turcogr. 341 — Σ. Ζαμπέλιος ἐν τῇ περιοδικῇ Πανδύρῳ (1855) 6,565 κέξ. — Παπαρηγ. 5,538 κέξ. 545 — Σ.

τοῦ σουλτάνου Σελὶμ Β' πρὸς τὸν δοῦκα τῆς Βενετίας, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπαιτεῖ τὴν ἀπόδοσιν τῆς Κύπρου ὡς κτήματος μουσουλμανικοῦ. Μερικαὶ περικοπαὶ τῆς ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία ἦ ὑπαγορευθῆ κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸν σουλτάνον ἢ, ἂν δὲν ἤξευρεν αὐτὸς ἑλληνικά, εἶναι μετάφρασις τῶν λόγων του, ἐνδιαφέρουν τὸν ἀναγνώστην μας καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τὸ ἔξοχον διπλωματικὸν ὄφος τῆς! Εἰς τὴν μεταγραφὴν δὲν ἐτηρήσαμε τὰς ἀνορθογραφίας τοῦ κειμένου. «Ἀφεντὴν σουλτὰν Σελὶμ τῆς Κωνσταντινόπολης, Νέας Ρώμης, Ἀφρικας, Τραπεζόντιας, ρήγας τοῦ Πόντου, τῆς Βεντίας, Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Σικελίας, Μπαφυλίας, Λυκίας, Χάριας, Σιγίας, Σκούντζιας, Ἀρμενίας, Ἀρβανίας, αὐθέντης τῆς Ταρταρίας, Οὐγκαρίας, αὐθέντης καὶ βασιλεὺς ὅλονῳ καὶ πᾶσα τοῦ σκεπομένου ὑπὸ τὸν λῖον. Ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὴν ἄνω προνοία τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ χαλαστής τῆς πίστεως τῷ χριστιανῷ, αὐθέντης καὶ βασιλεὺς ὅλονῳ ἔσας, ὅπου φταίστες καὶ ἄρπακται τοῦ τόπου καὶ αὐθεντίας, ὅπου ἐμένα ἀκαρτέρει. Πέμπω σας χαιρετίσματα γιὰ νὰ ἡμπορέσω μὲ τὸ χέρι τῆς ἐμῆς ἀνδρείας νὰ τελειώσω ἐκεῖνο ὅπου ἔνε ἔς τὸ ὕψηλὸ καὶ μεγάλο αἷμα τὸ ἐδικό μου... νὰ τὸ ἡξεύρετε, θέλων χύσει τὸ ἐδικό σας αἷμα μὲ τὴν μάχαιρά μου τὴν ἀκονισμένη καὶ κοπιτερὰν... ἔχων νὰ εἶμαι ποταμὸς τρεχόμενος καὶ θέλων νὰ σᾶς κάμῃ νὰ φύγετε καὶ ἂν ἔχετε τόση ἀνδρείαν ὅπου νὰ σᾶς βασιτῇ ἢ ψυχὴ σας. Τὸ ρένιο τῆς Κύπρος, ὅπου ἔνε μοι χρεωφειλέτες, νὰ μοῦ τὸ ἀφήσετε ὡς κύριος νοικοκύρις ὅπου εἶμαι ἐγὼ μὲ τὴ δύναμι τοῦ σουλτάνου τοῦ Καέρος, εἰδὲ θέλω ἔρθῃ κατ' ἀπάνου σας μὲ ὅλη μου τὴ δύναμι καὶ... θέλετε εἰστε χαλασμένοι καὶ ἀποθαμένοι, σφαμένοι καὶ τροπιασμένοι, διατὶ ὁ ἡμέτερος μέγας καὶ ὕψηλὸς προφήτης μοῦ τὸ ἔταξε... Καὶ ἂν δὲ θέλετε τὸ δώσει, δὲ θέλετε λείψει ἀπὸ χαλασμό καὶ τρομάρα τοῦ ἐδικοῦ σας στάδου. Καὶ θέλω σᾶς κάμω τὸν πλειὸ τροπιασμένο θάνατο ὅπου νὰ ἡμπορέσω» ¹⁾).

..

Αὐτὰ εἶναι τὰ κύρια αἷτια, διὰ τὰ ὅποια οἱ μουσουλμάνοι Τούρκοι παρὰ τὴν τελείαν ἔλλειψιν ἀνεξιθρησκείας καὶ τὴν μοναδικὴν μισαλλοδοξίαν των ἐπέτρεψαν νὰ ζοῦν μερικὰ ἑκατομμύρια Ἕλλήνων. Τὴν γνώμην αὐτὴν ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρῶτος ἑλληνισμός, τὸν ὁποῖον συνήνετησαν οἱ Τούρκοι εἰσβαλόντες εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ

Λάμπρον, Νέος Ἑλληνομνήμων 5,44 καὶ 65 — F. Miklosich καὶ I. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, 3,282 — 367.

¹⁾ Miklos Act. 3, 66.

κράτους σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν κατεστράφη. Ἦδη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος ἐκτὸς τοῦ Γόντου εἰς τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀνατολῆς σποραδικῶς συναντοῦμε Ἕλληνας, διότι «τὸ μέγιστον κακὸν καὶ θηρίον, ἡ τοῦ Ὀθμάνου γονή, τοὺς πάντας διέφθειρε καὶ ἀπώλεσε καὶ ἠφάνισε» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Φραντζῆ.¹⁾ Οἱ Ἕλληνες τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἱ ἀνερχόμενοι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους εἰς ἑκατομμύριον καὶ πλέον κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν ἦσαν γηγενεῖς, ἀλλ' ἄποικοι ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος μεταβάντες ἐκεῖ ἐν συνεχείᾳ καθ' ὅλην τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξηγεῖται ἐκ τούτου ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῶν κατακτήσεων οἱ Τούρκοι συνηθισμένοι εἰς τὸν νομαδικὸν βίον δὲν ἐκοίταζαν εἰς τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ λεηλατοῦν καὶ σφάζουν καὶ ἐξισλαμίζουν, ὅθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ καταπληκτικὴ αὐξήσις των. Ἀφότου ὅμως ἐξημερωθέντες κάπως ἄρχισαν νὰ σχηματίζουν μονίμους κοινότητας καὶ κρατικὰς ὁργανώσεις, τότε ἐννόησαν τὴν χρησιμότητα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐσκέφθησαν νὰ φανοῦν ἀνεκτικώτεροι εἰς τοὺς ὑπολειφθέντας καὶ διὰ τὴν φιλοχρηματίαν των καὶ διὰ τοὺς ἄλλους λόγους πὺν εἶπαμε. Ἐὰν ὅμως ὑπάρχωμε ἡμεῖς, διότι κατ' ἀνάγκην μᾶς τὸ ἐπέτρεψαν οἱ Τούρκοι, ἄλλο τόσον εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἡ Τουρκία ἔζησε ἕως σήμερα ὥς κράτος μόνον καὶ μόνον διότι ὑπῆρχαν οἱ Ἕλληνες πὺν τὴν ἐσυντηροῦσαν.

Α. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

¹⁾ σελ. 43. πβλ. Δούκ. 29.